

IV

Минув місяць, пішов і другий. Ватя ждала, що Леонід Семенович навідається в гості, а він не приїздив. Два рази Сусана Уласівна запрохувала до себе писаршу після служби божої на чай. О. Артемій од себе через писаршу передавав поклін Леонідові Семеновичу, нагадував тим поклоном про себе, про Ватю, а панич все не приїздив.

Після першої пречистої вранці наймичка увійшла в покої до о. Артемія й заповістилась, що до його прийшли два чоловіки.

— Нехай ідуть сюди! — сказав о. Артемій. В прихожу вступили два чоловіки: один був волосний старшина, Лесько, високий та поставний, гарний з лиця; другий був Яків Руденко, старий, сімдесяти год дідок, огрядний, сивий, аж білий, але з пухким білим, ніби дитячим лицем, з добрими темно-сірими очима. Чоловіки поздоровкались, поклонились і поцілували батюшку в руку.

— А що скажете? За яким ділом? — спитав о. Артемій.

— Та це ми, батюшко, просимо вашої милості, щоб ви сьогодні посвятили наш млин.

— Вже скінчили? — спитав батюшка.

— Вже, та не зовсім. Два камені готові, а два ще ні; але ми думаємо тим часом пустить млин хоч на два камені, щоб млин не стояв дурно, — сказав Лесько.

— Та ми, батюшко, просимо вашої милості й на обід. А де це матушка? Я хочу й їх запросити на бесіду, — сказав дід.

Дід Яків довго служив за титаря, а син його Хтодось служив в о. Артемія за наймита, і через те дід вважав себе близьким до батюшки й матушки.

О. Артемій пішов у кімнату й викликав матушку. І Лесько, й дід Яків поцілували матушку в руку й просили її на бесіду.

— А хто ж там ще буде? — спитала матушка.

— А хто ж буде; свої будуть. Буде вчитель. Просили й писаря, й писаршу, просили й її брата, бо це він приїхав до їх в гості. Просили й управителя, — говорив дід Яків.

— Ого-го! То це в вас буде ніби бенкет або храмова бесіда! Тільки меду, мабуть, не варили. То просіть вже й Ватю, — сказав о. Артемій, зирнувши на жінку.

— А де ж Ватя? — спитав дід.

Дід Яків знав Ватю ще маленькою й носив її на руках.

— От там десь в гостинній коло чогось порпляється! — сказала матушка.

Дід пішов в одчинені двері, знайшов Ватю й запросив до себе на бесіду.

Ватя вийшла в прихожу й переглянулась з матір'ю. В її очах виявлялась насмішкватість, хоч вона з нудьги була рада й цьому випадкові, щоб трохи розважить себе та розігнать нудьгу.

— В котрій же годині будете нас сподіваться? — спитав о. Артемій.

— Опівдні, батюшко, як молодіці увинуться з обідом. Ми дамо знать, — сказав Лесько.

— Добре; хто вже хто, а я доконешне буду, — сказав батюшка, — бо без мене «вода не освятиться», як кажуть в приказці.

Лесько й дід попрощались і вийшли з прихожої.

— Ну, що? Поїдете до млина обідать? — спитав о. Артемій в жінки та дочки. — Це ж

буде обід дуже поетичний. Та ще й панич там буде.

— Я ще зроду не обідала в млині, — говорила Ватя й реготалась.

— А от і доведеться пообідать, — сказав о. Артемій.

— Буде дуже оригінально, — сказала матушка, — але знаєш, Ватю, кого запросили вони на обід? Писаря, писаршу й Леоніда Семеновича.

— Приїхав? — аж крикнула Ватя.

— Приїхав. Таки тобі доведеться хоч раз на віку пообідати в млині, під ківшами, — сказав о. Артемій з сміхом.

— Я не знаю, мамо, що мені надіть, — обізвалась Ватя тихо.

— Надворі душно. Надівай легеньку сукню, мабуть, оту, бузкового кольору з темно-червоними букетиками. Вона ще зовсім нова.

Ватя кинулась прибиратись та зачісуватись. Для неї здалося, що того дня настане для неї якась важна хвилина. Вона невимовно зраділа, але неначе чогось і боялась. В неї руки трусились, і гребінець трохи не випав з рук перед дзеркалом. Тричі зачісувала вона свої розкішні чорні коси і тричі зміняла зачіску на голові. Все здавалось їй не до ладу, неначе щось перебаранчало та зумисне дражнилось з нею.

Це вже було опівдні. Коні під'їхали під ганок. О. Артемій вийшов з хати, сів в екіпаж і попождав ще доброї півгодини та добре напікся на сонці, доки вийшла Сусана Уласівна, а за нею Ватя в солом'яному капелюсі, оповитому оксамитовою малиною стрічкою, в рукавичках та в легесенькій ясній сукні.

Млин стояв на самому кінці довгого, розтягнутого понад течією села, там, де село останніми хатами доходило до Росі. Вже минули село й поїхали понад течією, обсадженою густими старими вербами. По другий бік стриміли стіною круті голі горби. Шляшок був тільки що прокладений попід горбами до нового млина. Колеса грузли в свіжій накиданій землі. Екіпаж пішов боком і трохи не перекинувся в течію. Сусана Уласівна й Ватя крикнули і вхопились руками одна за одну.

— Ой боже мій! Ще перекинемось під ці верби, їдь помаленьку! — кричала Сусана Уласівна на погонича.

Під вербами далеко валував дим. Делікатні сині пасма диму вилися, мов сині стрічки, і переплітались з густими зеленими гілками.

— Молодиці обід готують під вербами, — сказав о. Артемій, — он і дим видко.

Коні круто повернули праворуч. Гори ніби заломились гостро набік, і на невеличкому рівному клаптикові берега забілів новенький млин, ясний, весь ніби жовто помальований. Під вербами палало багаття. На жару стояли здорові горшки-золійники. Кругом багаття вештались і порались молодиці. Ціла юрба дітей стояла здалеки й дивилась на ту картину; друга юрба дітей купалась та хлюпалася під вербами. В чистому повітрі запахло згарятиною, важким духом вареної та печеної страви. Недавно порожній куточок став жвавий, повеселішав.

Коні підкотили екіпаж під млин. Залисніла смуга Росі, темно-синя, як небо. Надворі було так тихо, що й лист на вербах не ворухивсь. На прогалині між крутими горбами стояла важка духота.

О. Артемій зліз з екіпажа. З темних, аж чорних одчинених дверей висипались люде й стали на ганку між двома стовпами з штучно повироблюваними мережками вгорі. Лесько,

зачесаний, чепурний, в синьому суконному жупані, підперезаний зеленим поясом, перший підступив за благословенням до батюшки; за ним прийшов дід Яків, а далі приступили спільники Марченки. За ними вийшов майстер, що ставив млин, високий, сухорлявий, але дужий дід з корсунських міщан. Згодом з млина вийшов вчитель та управитель. Ватя ждала, що от-от за ними вийде з млина писар та Леонід Семенович, але їх не було. Вона переглянулася з матір'ю.

«Ото тобі на! Чого ж це я притарабанилась на якийсь обід у якийсь млин? Невже для діда Якова? — думала Ватя, здоровкаючись з вчителем та з управителем. — І навіщо я прибиралась та аж тричі зачісувалась, аж руки в мене трусились? А може, він ще приїде, може, опізнився. Мабуть, писарша й досі чепуриться перед дзеркалом... А! противна писарша!..»

— Гарний млин вийшов! Тільки вузька гребля в вас, — сказав о. Артемій і пішов оглядати лотоки, колеса та греблю.

Гребля була й справді вузька й виляла через Рось, неначе велетенська смугнаста гусинь: загнулася од лотоків дугою, впала на здоровий камінь серед річки, обминула камінь, ще раз загнулася, вибираючи мілкіше та кам'яне місце, і неначе засунула на другому березі голову в очерет та в лози. З одного боку греблі вповдовж стримів свіжий тарас, неначе колючки на їжаків; посередині жовтіла смуга свіжої насипаної жовтої глини.

Воду в лотоках спинили заставками. Рось вище од греблі налилась і підтопила довгий рядок зеленої лози понад берегом. Лоза гірляндюю виляла у воді, неначе виринала з води.

Обидві панії попростували до верб і хотіли сховатися од сонця в тіні в зелених пологих городах. Коли несподівано за горбами загуркотів віз, і з-за горбів вискочила пара баских коней. Ватя вгляділа на возі писаря, писаршу й Леоніда Семеновича. Вона почервоніла й почувтила, що на неї ніби сонце сипнуло усім своїм промінням, запекло в груди, пекло в лице, в щоки...

Коні спинились. Леонід Семенович проворно й жваво зскочив з наточанки, в одну мить скинув в себе білий дорожній балахон, підбіг до дам, скинув бриля й привітався дуже привітно.

— І ви тут, Валентино Артемівно? От де я несподівано стрівся з вами! — сказав Леонід Семенович.

— Це ми виїхали святити млина, — промовила Сусана Уласівна.

— То це виходе, що й я приїхав святити млина, та ще аж з другого села в чужу парафію? — промовив Леонід Семенович.

Підійшов писар з писаршею; привітались. Ватя подала писарші руку й на радощах поцілувалась з нею. Писарша взяла це за добрий знак для свого брата й повеселішала.

— Та це ми вволили волю діда Якова, давнього нашого титаря. Це він нас запрохав на посвячіння свого млина. Ми приїхали, щоб не зневажить нашого старого знайомого, а то дід ще й розсердився б на нас, — говорила Ватя.

Од молодичь, що стояли нарізко коло багаття, неначе помальовані статуї, одрізнулась одна бабуся, приступила до Сусани Уласівни та до Ваті й привіталась до їх. То була дідова Якова жінка Маруся, стара-престара, але жвава й ще бадьориста баба.

— А що, Марусю, не перестоїть часом ваш обід? — спитала в баби Сусана Уласівна.

— Ой серденько! Коли б вже хутчій святили млина, бо, їй-богу моєму, обід перестойть: курка перепечеться, порося пересмажиться, — бідкалась баба.

— А що, бабусю, добрий обід зготували? А я оце аж з другого села зачув носом, що в вас надворі варять обід, та й приїхав до вас на обід, — жартував Леонід Семенович.

Бабуся засміялась.

— То й просимо, коли ваша ласка, до нас на обід! — сказала бабуся.

Батьюшка пішов у млин. За ним слідком уся громадка неначе пірнула в темні одчинені двері. Юрба дітей прожогом та протовпом кинулась до млина, і її неначе поглинули чорні двері.

— Ходім на посвячіння, а то якось ніяково тут балакать, коли люде молитимуться, — сказала Сусана Уласівна й пішла до млина.

За нею пішли усі; навіть молодіці покидали горшки на жару й пішли у млин. Коло горшків зосталася одним одна баба Маруся.

Сусана Уласівна з дочкою увійшли в млин; за ними вступив Леонід Семенович. В млині після ясного гарячого світу було зовсім ніби поночі. Настала тиша. Усі замовкли, тільки було чуть, як вода дзюрчала, прориваючись через заставки та спадаючи на колеса, та десь булькотіла, падаючи в дірки на лотоках, неначе вона наливалась в здорову тикву.

Серед млина стояв стіл, застелений білою скатеркою; на столі стояла здорова кропильниця з водою з чотирма приліпленими навхрест свічками, лежав хрест та чорніло кропило. Дід Яків засвітив пучок свічок, попріліплював їх до стін кругом млина і в темних кутках. Спільник Марченко поліз по сходах до каміння й попріліплював свічки до ковшів. В млині блищало одно невеличке віконце коло порога, звідкіль лився матовий, блідий пучок світу на довгий рядок столів для обіду, застелених скатертями. Людей походило чимало.

Діти позбігались, повилазили наверх до ковшів і стали довгим рядком скраю, неначе на хорах. Коло стіни в темному кутку стояло шість мішків з пашнею. Маленькі дівчатка ще до церемонії посідали на тих мішках і сиділи неповоружно, дивлячись на церемонію, неначе вироблені з каменя ляльки. Тихий світ лився через віконце, а внизу під камінням через шестерні та колеса проривались пасма блідого, синюватого од води світу через двоє віконце, ще не заставлених валами. Серед сутінків блідого світу ясно світилися запалені свічечки по стінах та вгорі по ківшах.

Дід Яків приніс пучок засвічених свічок та в'язочку квітчастих хусточок. Він обгортав кожну свічку хусточкою й подавав о. Артемієві. О. Артемії передавав їх майстрам. Майстри стали з свічками півкругом коло стола. На білому столі заграва жовтий світ од свічок, наче ввечері. Почалося посвячіння. До дяка пристали співають вчитель та обидва Марченки, котрі співали на криласі. Хор заспівав тихо, так тихо, що через спів було чуть, як на колесах дзюрчала та булькотіла вода.

— Одже ж я рада, що поїхала в млин. Яка картина! — тихо обізвалась Ватя до Леоніда Семеновича.

— А справді картина тут вийшла оригінальна і не без естетики. Мені здається, що це ми зайшли в якісь давні римські катакомби й несподівано натрапили на якусь дуже давню службу божу, — обізвався Леонід Семенович.

— А мені здається, що я в якійсь оригінальній опері чи балеті. Так і жду, що оті діти

на хорах — то якийсь оригінальний хор, котрий заспіває, от-от десь заграє отам за колесами або за ківшами потайний оркестр... — шепотіла Ватя.

— А якби то заспівали в опері оті майстри, що стоять окроми, кругом стола з свічками, або отой старий високий майстер, що стоїть спереду... неначе якийсь іспанський тореадор?.. От зарів би басом, незгірше справжнього тореадора! — шепотів Леонід Семенович.

Ватя зирнула на старого майстра й трохи не зареготалась на весь млин. Вона мусила затулити долонею рота, щоб не приснуть од сміху.

— Ну, цей тореадор вже надто старий для своєї ролі. Наш дяк більше б годився для тієї ролі тореадора, — говорила Ватя.

— О, цей утнув би до гапликів! нема що й казати, — промовив Леонід Семенович.

— Але що там не говоріть, а це картина дуже гарна. Я розумію її естетичність і дуже рада, що приїхала до цього млина, — говорила Ватя.

— Який оригінальний світ переливається скрізь! — додав Леонід Семенович.

А світ і справді переливався по млині дуже ефектний. Через одчинені двері лився знадвірний ясний, гарячий, соняшний світ, розходився по млині, ширшав, падав по купі молодичь коло порога й неначе тонував десь в купі плечей та голов, квітчастих хусток на головах та білих сорочок. Ясний одлиск сковзався по лицах, по щоках молодичь, по чорнявих загорілих дідах та чоловіках, на котрих збоку сягав блідий одлиск од маленького віконця. А там далі в темних закутках блищали по стінах свічечки; діти на мішках мріли в сутінку, неначе намальовані на темному фоні картини в непорушній, неначе застиглій позі. Рядок дітей мрів вгорі коло ківшів, освічений знизу тихим синюватим одлиском. Золотий хрест на ризах на плечах горів і блищав так яро, неначе серед темряви на його впав промінь сонця.

Недовга церемонія скінчилася швидко. О. Артемій взяв хрест та кропило й покропив ним млин на чотири кутки. Люде заворушились і сунулись цілувать хрест.

— Вода полилась через греблю! — хтось загомонів з дверей.

— Вода пішла через греблю! Пускайте мерщій млин! — пішло по млині.

— Батюшко, кропіть мерщій лотоки та колеса! — заговорив дід Яків.

О. Артемій захопив хрест та кропило й швиденько вийшов з млина. Дід Яків захопив за вушка кропильницю й насилу наздогнав батюшку. Усі рушили з млина, діти неначе посипались з гори од ківшів по сходах. В млині піднявся гомін. Вода й справді вже затопила половину греблі, поняла зелену смугу дерну і просисалась в глиняну смугу. Саме серед греблі вода полилась через край, впала на плісковатий камінь нижче греблі й бризкала фонтаном навкруги каміння.

— Вода вже заливає Мартенків огород; от-от дійде до грядок картоплі! — крикнув один чоловік.

І справді, з Росії вода вже полилася в течію, коло котрої варили обід. Ще година, і горшки стояли б у воді, а печене поросся та кури попливли б за водою. Поза вербами в городах вже лисніло тихе ясне плесо, в котрому одбивалося зелене гілля. За Россю залиті рядки ліз ледве виглядали з води.

О. Артемій покропив лотоки та колеса. Заставки підняли. Вода шубовснула на колеса. Колеса закрутились. Млин загуркотів.

— От і оркестр до опери! — сказав Леонід Семенович до Ваті.

Зайві люде розійшлися; прохані на обід увійшли в млин. Майстри поставили на углах довгого стола товсті окоренки і на їх поклали дошки. Дід Яків попросив гостей сідати за столи на кладках. О. Артемій та пани сіли з одного краю стола; майстри та гості з селян посідали з другого краю. Ватя сіла поплич з писаршею, а коло Ваті примостився Леонід Семенович. Поруч з ним сів майстер. О. Артемій посадовив діда Якова та голову поруч з собою. Інші спільники не сідали за стіл і порядкували, ходячи кругом стола. Молодиці почали ставити тарілки, поклали ножі й виделки. Кругом стола на краях поклали довгі рушники для втирання губів та рук. Дід Яків накраяв скибок хліба цілу гору, а Марченки та молодіці розносили й розкладали кругом стола. Поставили пляшки з горілкою, з наливкою та з пивом.

Лесько налив чарку, взяв у руки й почав приказувать:

— Дай же боже, щоб мливо пішло нам на руку, а нам і вам, майстри, пошли, боже, щастя та здоров'я! А вам, батюшко, спасибі, що посвятили млина й не поцурались нашого хліба-солі.

Лесько випив і почастував батюшку. Батюшка встав, промовив маленьку промову й поздоровив хазяїнів з новим млином. Чарка пішла навкруги. Сусана Уласівна мусила випити півчарки, щоб хазяїни не зобідились. Подаючи чарку Ваті, Лесько засміявся.

— Мене обминайте, — сказала Ватя, — нехай за мене вип'є панич: панни не п'ють горілки; не так, як дівчата.

— А може, хоч трошечки пригубите: тут же все свої люде, чужих нема. Випийте хоч півчарочки! — прохав Лесько.

— Ще вп'юся та й буду п'яна. Ні, нехай вже вип'є за мене панич, — одмагалась Ватя.

— Як панич, то й панич! Я до того торгу й пішки, — сказав Леонід Семенович і, взявши чарку з Ватиних рук, випив до дна, ще й махнув чаркою вгору. Краплі впали на стіл.

— Це щоб на сльози не зоставалось! — сказав Леонід Семенович.

— Це добрий знак. Нашо ті сльози здалися людям, — обізвався дід Яків.

Усі сиділи мовчки. Майстри й рота не роздявили. Розмовляли тільки о. Артемій та Лесько. Подали на закуску варену рибу, а після риби — борщ. Чарка знов пішла кругом стола. Усі повеселішали, стали сміливіші й розговорились. Майстри й селяни перестали церемониться й почали і собі розмовляти стиха. Усі говорили, щось розказували, і один одного не слухав, а провадив своє. Матушка тільки куштувала кожної страви й не їла. Ватя почувала, що в неї на радощах пропав апетит. Леонід Семенович був голодний і без церемонії уплітав борщ, аж за вухами лящало. Як подали печене поросся, він навіть закотив рукави по-простацькій.

Ватя, глянувши на його, і собі розохотилась і почала вдавать з себе простеньку дівчину. Вона й собі позакачувала рукави, поклала на тарілку шматок поросятини з начинкою й заходилась їсти ніби з великою жадобою. Але вона прикидалась: апетит в неї зовсім пропав. Вона й забулась, що сидить в млині за одним столом з мужиками, з якимись майстрами. Оригінальність картини, гарна, ясна, весела година, розмова молодого панича — все це розважило її й розвеселило. Вона посвіжішала на виду од кохання.

— А ви на вакаціях таки добре поздоровшали, — обернулась Ватя до Леоніда Семеновича й глянула йому просто в вічі.

Леонід Семенович і справді поповнішав. Щоки стали наливатись. Гарне чоло з високими бровами, незагоріле й блискуче, біліло в сутіні. Леонід Семенович змужнів, вилюднів і неначе трохи підріс.

— Цілі вакації байдики б'ю без роботи. Хоч-не-хоч, то поздоровшаєш. От поїду до Києва, то доведеться занидіти, схуднуть та змарніть од роботи, — сказав Леонід Семенович.

— Ви щасливі, що в вас є робота, та ще й наукова. А я й працювала б коло науки, та горенько, що дівочих курсів нема, — сказала Ватя.

Це вона сказала так собі: вона не дуже любила науку; і хоч би ті курси й були, вона б на їх не пішла.

— То можна й дома завести курси, коли ви любите науку, — сказав Леонід Семенович.

— На який спосіб? — спитала Ватя.

— Накупіть книжок, та більше наукових, та й вчіть їх потрошку, помаленьку. Але, сказати по правді, і нам не дуже подобається прилягати коло науки. Вже аж надто її багато в нас. Я б любив науку, якби її було вдвоє менше. Чи то мало в нас таких, що працюють коло науки ради шматка хліба, а не для науки. Як подобається вам цей обід, ця обстава? — спитав Леонід Семенович.

— Сказати по правді, я вперше оце обідаю, сидячи на лаві з простими людьми... Мені це здається дуже оригінальним і через те мені подобається. Мені все здається, що я сиджу в опері, що це грають на сцені якісь ролі майстрів, мірошників. Он, дивіться, як у тих віконцях під помостом нанизу миготить прудка вода! Як воно виходе театрально. Справдешня декорація! Чисто сцена в театрі!

Леонід Семенович глянув проти себе. Під помостом і справді видно було через двоє віконць нанизу, призначених для валів, як вода прудко бігла, булькотіла, підскакувала, неначе одна хвилька доганяла другу, гралася, бігаючи навперейми та наввипередки.

— Ви, мабуть, любите театр? — спитав, в Ваті Леонід Семенович.

— Дуже люблю. Як тільки буваю в Києві, то з своїми знайомими доконешне хоч раз побуваю в театрі, — сказала Ватя й почала розмову про артистів та артисток.

«Одже ж йдеться до того, що й сестра моя, сільська писарша, ще заговорить за театр та за артистів», — подумав Леонід Семенович, уплітаючи поросятину.

Молодиці вештались, приймаючи з стола позамазувані тарілки та ставлячи на стіл чисті. Панас Марченко, рівний станом, чорнявий, довгобразий, з чорними очима, порядкував, ходив кругом стола, наливав в чарки горілки, в стакани пива. Розмова ставала все голосніша. Старий майстер, сидячи поруч з Леонідом Семеновичем, оповідав йому, де він ставив млини і як ставив; але Леонід Семенович сливе не слухав його. Дід Яків, випивши кільки чарок горілки, почервонів на виду. На йому була важка свита. Піт аж котився потьоками по його щоках, бо в млині стояла духота.

Після печені молодиці подали узвар. Ватя набрала собі в тарілку узвару і їла ніби з великим смаком; але це в неї виходило дуже роблено. Обід наближався до кінця. Усім було душно, усі аж умлівали од духоти. О. Артемій взяв чарку й підняв вгору.

— Дай же боже, щоб ваша спілка була помирлива й жила в згоді та в мирі, не так, як та, що держить старий млин, — промовив о. Артемій.

Усі засміялись. Усі знали, яка колотнеча, яке змагання коїлося між спільниками старого млина, котрі тільки те й робили, що змагались та позивались.

— Ні, в нас цього не буде! Ми люде мирні, — обіззався Лесько.

— Дай боже! — сказав писар. — То й нам в волості буде менше роботи..

О. Артемій встав з-за стола й подякував хазяїнам. Усі заворушилися і встали. Ватя й Леонід Семенович і собі встали й вийшли з млина.

— Ходім подивімся на греблю! — сказав Леонід Семенович до Ваті. — Тут така духота, що й дихати трудно.

— Ходім проходимось, бо я дуже засиділась на цупких млинових кріслах, — сказала Ватя й засміялась,

Вони пішли по греблі, ступаючи з самого краечку по сухій смузі глини та піску. Серед греблі вода пролизала рівчак, в рівчаку стояла вода. Леонід Семенович перескочив швидко через воду й подав Ваті руку. Вона вхопилась за його руку й легенько й собі перескочила. Обоє вони перебігли греблю й вибігли на пригорок, а потім вибігли на рівну луку. Лука слалася, як скатерть, понад берегом закрученої річки, а по другий бік річки стояли кручі та гори. Ватя й Леонід пішли по зелених луках, забувши, що о. Артемій та Сусана Уласівна ждали їх на ганку млина. Луки повилися на низині. І панич, і панна пішли стежкою поза лозами й щезли з очей.

Ватя була надзвичайно рада, зоставшись на самоті з Леонідом Семеновичем. Вона почувала його гарячу міцну руку під своєю рукою і була ладна йти з ним далеко, була ладна гуляти хоч до вечора. Пробувши довго на селі й давно не бачивши паннів, Леонід Семенович був радий побалакати з Ватею й позалицятись до неї. Він розмовляв з великою охотою. Ваті здалося, що його розмова тепер була ширіша; в розмові виявилась більша прихильність до неї, ніж передніше. Вона так бажала почути од його слово любові, слово кохання... Час був такий сприяючий. Сонце наче сміялося радісно. Вода мліла в берегах синіми фарбами. Ваті хотілось говорити про кохання, про свої гарячі почування, говорить і впиватись тією солодкою розмовою без міри, без краю. Тиха на вдачу, непрворна й ніби байдужна, вона затаювала в своєму серці палкі почування, затаювала серце гаряче, як було гаряче й пекуче те сонце, що обливало її вогнем на безвітрі.

— Який тут простір на цих рівних луках, між півкругами гір! Яке гарне місце! — говорив Леонід Семенович.

Ватя й не глянула на ті луки, неначе їх і не бачила. Вона тільки чула його голос, дзвінкий, аж трохи різкий, і мовчала.

— Казали ви, що вас нудьга бере на селі. Тепер і я, пробувши два місяці на селі, добре втямив, що ви казали правду. І мене вже нудьга бере, хоч і я зріс на селі, а мій панотець з простих селян. Як зустрінусь з просвіченим чоловіком, то в мене аж душа радіє. Одбився я од села... — говорив Леонід Семенович.

Ватя тепер тільки почала зважливо прислухатись й постерігати тяму в його розмові.

— І я не люблю села. Я по своїй вдачі міська людина. В місті менше клопоту: нема там цього клопотливого сільського господарства, тих поганих полів, овець, свиней, курей, гусей, — сказала Ватя.

— Зате ж в місті коні добрі, хоч нема волів та овець, — сказав Леонід Семенович.

— От коні я люблю, та ще й добрі, прудкі. Я люблю прудку проїздку, так, щоб коні летіли, як птиці, щоб аж дух забивало, — сказала Ватя.

— Панотець оце дав мені, щоб навідатися до сестри, пару робочих шкап, і я насилу допхався до Горобцівки. Од цих коней не заб'є духу, бо вони біжать підтюпцем, — сміявся Леонід Семенович.

— Чи давно бачились з Антосею? Як вам подобається Антося? — спитала Ватя якось несподівано й скося зирнула на Леоніда Семеновича.

Йому стало ніяково; він замішався й не одразу одповів.

— Так собі... Весела й проворна... і щира людина. Ви любите її? Вона ваша приятелька? — спитав Леонід Семенович.

— Так собі... добра сусіда й знайома, — знехотя обізвалась Ватя, — мені здалось, що вона вам подобається.

— Подобається мені, як усі гарненькі, проворненькі панни, — сказав Леонід Семенович. — От тепер, так я дійсно знаю, що мені гарно з вами отут гуляти.

Ваті стало легше на душі. Вона зраділа й з великою цікавістю ждала, чи не признається він, що її любить. Але Леонід Семенович мовчав. Ватя трохи зобідилась.

— Чи не час нам вертатися назад? Тато й мама, мабуть, ждуть мене та сердяться, — помовчавши, обізвалась Ватя.

Вона повернулася назад і пішла по траві, по густому бадиллі, що росло попід лозами. Од потоптаних та пом'ятих польових васильків пішли гострі пахощі. В Ваті од того духу, од спеки, од свого палкого почування почала морочиться голова.

Леонід Семенович скинув капелюш. Духота в березі стояла страшенна. Ватя непримітно прикрила зонтиком Леонідову гарячу голову. На його щоках виступили рум'янці. Вона почувала його гарячу руку під своєю рукою:

його рука пекла її, ніби огнем.

Леонід Семенович постеріг, що вона його любить, але він прислухався до свого серця й почувив, що не може відповідати на її гаряче почування. Ватя його зацікавила тутечки на селі, серед сільської тиші та спокою, але те почування неглибоко прийнялося в його серці.

Вони зійшли на берег річки. За річкою вони побачили, що о. Артемій, Сусана Уласівна, писар з писаршею сидять на ганку млина й балакають з людьми. Ватя потихеньку вийняла свою руку з-під Леонідової руки: вона боялась сільського поговору.

Сусана Уласівна кивнула до Ваті зонтиком.

— Он мама мене кличе. Мабуть, час вертатися додому, а я оце загулялась з вами.

— З вами гулять нескучно, та шкода, що нам трапилось недовго погулять, — сказав Леонід Семенович.

— Заїдете до нас чи просто вернетесь додому? — спитала його Ватя, йдучи через греблю.

— Спасибі вам! Коли я вам не обрид, то заїду, — сказав Леонід Семенович.

— Ви мені обридли? — аж крикнула Ватя. — Чого ж це вам так здалося, що ви мені обридли?

Вона трохи не прохопилась, що любить його, але її несміливість застерегла її зачасу і вдержала. Тим часом їй дуже забажалось таки присікаться та допитатись в Леоніда

Семеновича, чи вона подобається йому. Вона наводила його на ту думку.

— Хто його зна... Часом здається, що ти не обрид людям, а потім буває, що й обрид, — плував Леонід Семенович. — Бачите, людей трудно вгадати. Кожна людина інколи, часом... стає загадкою.

— Ми усі будемо дуже раді, як ви будете одвідувать нас частіше. Тато вже старий чоловік, але завжди буває радий гостям і таки любить побалакати з ними про політику.

«І таки добре настається з тією політикою!» — подумав Леонід Семенович.

— От вже й кінець нашій гулянці. Он мене ждуть! — якимсь смутним голосом заговорила Ватя, і в її голосі почулася жалісна нотка, бо в її вдачі було багато природженої журливості.

— Час нам додому! Прощайте! Спасибі вам за хліб за сіль! — говорив о. Артемій до господарів.

— Та й вам спасибі, що потрудились та побалакали а нами, — дякував дід Яків.

О. Артемій сів в екіпаж, попліч а ним вгніздилась Сусана Уласівна. Ватя попрощалась з усіма й притулилась на лавочці проти матері.

— Приходьте ж до нас! Не забувайте нас! — крикнув о. Артемій з екіпажа до Леоніда Семеновича.

Панич скинув капелюш і поклонивсь, не зводячи очей з Ваті. Ватя ловила його бистрий погляд і одповідала поклоном йому одному. Коні шарпнули й сховались за крутою поворотною.

Уся компанія мірошників та млинарів вернулася ще до млина й заново сіла за столи. Дід Яків аж теперечки скинув свиту. Чарка знов пішла кругом стола. Молодиці й собі сіли за стіл коло писарші. І вчитель, і писар, і панич, і навіть писарша не минали чарки... і нагулялись в млині всмак.

— Якби ваш млин молон так добре, як оце ми сьогодні перемлинкували стільки пляшок та чарок, то з його вийшов би добрий млин на всю околицю, — сказав всмішки вчитель.

— Одже ж ви вмісте сказати й приказати! — сміявся Лесько.

— Чом ти не попросила Леоніда Семеновича назавтра на обід? — тихо спитався о. Артемій в жінки, вертаючись додому.

— Буде багато честі задля його. Скаже, що набиваємось, і нас, борони боже, піднімуть на сміх та на поговор. Піде поголоска. Нехай він пристає до нас, а не ми до його, — сказала Сусана Уласівна.

— Роби, як хочеш, але як він сьогодні ввечері не прийде, то прийде завтра вранці; а як прийде вранці, то, треба запросить на обід, — говорив о. Артемій.

— Як прийде завтра, то й зоставимо на обід, — обізвалась Сусана Уласівна.

— А! — цмакнув о. Артемій і аж за голову вхопився обома руками, неначе в його несподівано заболіла голова. — Адже ж в нас і вино вийшло, і дорожчої горілки нема. Доведеться бігти до Корсуня за вином та за горілкою, — говорив о. Артемій.

— То й побіжиш. Треба й свіжого м'яса взяти на борщ, — сказала Сусана Уласівна.

О. Артемій закрутився в екіпажі, неначе йому десь замуляло. Він трохи не гукнув на погонича: повертай на Корсунь.

Ватя слухала цю всю розмову і вже наче сподівалась до себе в гості Леоніда

Семеновича. Коні вскочили в двір, а їй здалось, що Леонід Семенович от-от прибуде до їх.

Вона вбігла в кімнату якась ніби заклопотана. В неї десь узявся потяг до порядкування, прокинулась дрімаюча завзятість. Вона прибігла до дзеркала, оглянула себе кругом, подивилась на своє зачервоніле лице, хапком скинула капелюш, стягла з рук тісні рукавички так швидко, що вони аж залущали, і кинулась прибирати в покоях.

— Мамо, чи самовар вичищений? Як подасть наймичка самовар такий чистий, як горщик, ото буде сором! — говорила Ватя, і сама побігла до пекарні й подивилась на самовар.

— Щоб мені самовар лиснів, як золото! Чуєш? — гукнула Ватя на наймичку й кинулась до дзеркала, щоб перечесать і заново позаплітать свої коси.

Попоївши добре на обіді, старі одклали обід на пізню годину. Обідали пізно, а Ватя сиділа за столом і тільки ложку вмочала. Апетит в неї пропав, неначе вона загубила його або в млині, або десь на греблі.

— Вже затого й вечір буде, а панич чомусь не приходе, — сказав о. Артемій, лежачи на канапці й позіхаючи.

— Мабуть, його сьогодні й не буде, — обізвалась Сусана Уласівна.

— Може, й не прийде сьогодні, як тільки у млині було «веліє возливання Бахусові». Мабуть, спить десь в писаря в клуні на сіні. А тим часом треба його сподіваться... Не можна вириватись до Корсуня. Може, візьме та й прийде ввечері. Ото бідна моя голівонько! Побіжу вже завтра ранком до Корсуня за вином.

Наймичка внесла самовар і поставила на столі. Самовар аж сяв. Ватя застелила стіл чистою найкращою скатеркою, погарячила й витерла стакани, порозставляла їх на блюдечках рядочком. Все вона розклала на столі гарно, симетрично та все заглядала в вікно. А Леоніда Семеновича не було.

Вже й чай випили. Ватя зітхнула, пішла в залу, сіла за п'яніно й почала вигравати тихі, співучі мелодії, щоб заглушить свої почування. А серце ніби не слухало тих мелодій і говорило своє.

Вже й сонце сіло, і вечір настав. Ватя пішла в садок, пішла до ставка, кинула оком на широкий став. І та картина нічого не промовила до Ваті, неначе вона її й не бачила. Її думки були далеко од садка, од ставка, її думи літали понад зеленими луками, понад Россю, де вона гуляла з милим. Вона неначе почувала його гарячу руку під своєю пахвою, неначе чула його дзвінкий голос. Цілий вечір вона гуляла по садку, ходила, світом нудила; цілий вечір ждала. І ні на одну хвилину не покидала її думка за милого. І нерви втомились, і ноги заболіли, і серце щеміло та нило та все ждало.

Ватя передумала, ходячи по садку, усю розмову з милим, усі слова, які він промовив до неї, гуляючи по луках, як прощався з нею, як кинув на неї останній погляд, ласкавий, веселий, чаруючий. І її думки вже полетіли вперед, в будучину.

«Куди він заїде? Куди він завезе мене? В який край, в яке місто?»

І її фантазія, розбуджена читанням повістів та усяких французьких романів, напружена од недавньої гулянки, понесла її думи, неначе на крилах, в якийсь далекий край, в якесь чарівне невідоме місто. І той край уявлявся для неї розкішним, і місто здавалось для неї великим, багатим. От перед нею неначе майнули якісь вулиці з розкішними палацами. На їх сновигає багато публіки, гарно убраної, веселої. От майнули якісь

веселі садки з пишними зеленими алеями. Десь за зеленими вітами, в гущавині лунають мелодії оркестру. Скрізь людно, весело. Здалеки долітають замираючі гуки музики... Вона дивиться на милого й не намілується ним...

Якийсь неначе рай увиджується їй в уяві, заколиханій тихим, однотонним сільським життям.

— Ватю! Ватю! — загукала на неї мати в одчинені скляні двері. — А йди вже вечерять! Ото загулялась!

Ватя неначе прокинулась од своїх дум і примітила дійсне сільське своє життя. Вона аж розсердилась на маму, що несподівано сполохала своїм гуканням її золоті мрії.

«Ох мрії мої, мрії золоті! коли б ви справдились в моєму житті!» — думала Ватя, ступаючи важкою ногою на східці ганку.

— Завтра вдосвіта побіжу до Корсуня по закупки, — сказав о. Артемій, сидячи за вечерею.

— Чого ж вдосвіта? Хіба до Корсуня далеко? Встанеш в п'ятій годині, як звичайно встаєш, то й встигнеш, — сказала Сусана Уласівна, — на пізній обід якраз буде добре.

— А вже завтра панич доконче прийде. Що прийде, то прийде, — обізвався о. Артемій, — здається, Ватю, ти йому припала до вподоби.

Ватя спашнула й почервоніла, як маківка.